

KAIKUJA LAMMILTA

Syksyn kuuma puheenaihe, Suomen väestön juuret, oli käsiteltävänä Helsingin yliopiston Lammin biologisella asemalla järjestetyssä symposiumissa loka-kuun alkupuolella 8.–11.10.1997. Mukana oli kaikkiaan noin 90 osallistujaa. Ohjelma oli rakennettu 24 esitelmän varaan, joihin kaikkiin liittyi kommenttipuheenvuoroja sekä runsaasti keskustelua. Kolmen päivän mittainen ohjelma oli varsin tiivis, mutta teemat pysyivät kyllä hyvin koossa ja aikataulutkin saatiin enimmäkseen pitämään.

Monitieteisessä symposiumissa tulivat esiin kielitieteen ohella lääketieteen (genetiikka), geologian, ekologian, folkloristiikan (mytologia), kansatieteen, historian ja arkeologian näkökulmat. Aikahaarukka oli laaja: jääkaudesta alkaen aina keskiajalle ja 1600–1700-lukujen tapahtumiin asti. Ohjelman runko noudatti karkeasti aikaperspektiiviä. Ensimmäisen päivän esitelmät käsitelivät uralilaista muinaisuutta ja saamelaiden alkuperää, josta genetiikan taholta olemme saaneet kuullakin, että saamelaiset ovat muodostaneet oman populaationsa jo hyvin kaukaisessa muinaisuudessa. Toisen seminaaripäivän teemana oli esisuumalaisten ja indoeurooppalaisten kontaktit, ja päätöspäivänä keskityttiin suomalaisten menneisyyteen viimeisen parin vuosituhannen aikana.

Pyrkimys tieteidenväliseen vuoropuheluun oli kaikilla kova. Tämän asian pohjustukseksi oli jo syyskuussa järjestetty Helsingissä esisymposiumi, jossa oli tarkoitus selvittää eri tieteidenalojen edustajille toistensa metodisia perusteita ja terminologiaa.

Keskustelun ja esitelmien pohjalta vaikuttaa siltä, että geneetikkojen esitelmät menivät muiden tieteidenalojen edustajille parhaiten perille ja aiheuttivat vilkkaan monitieteisen keskustelun. Aivan kaikkien tieteidenalojen esitelmät eivät liikkuneet yhtä laajojen yleistysten tasolla, eikä esimerkiksi kielikontaktien tutkimuksen metodiikka avautunut muiden tieteidenalojen edustajille ollenkaan siinä määrin kuin genetiikan salat kielitieteilijöille. Tässä törmättiin nähdäkseni yhteen keskeisimmistä tieteidenvälisen keskustelun ongelmista: toistensa ymmärtäminen ainakin laajalla keskustelijapohjalla edellyttää melko karkeaa yleistämistä, jolloin keskustelun tuloksissa eri tieteidenalojen karkeat yleistykset voivat kumuloidua ja samalla tulee kyseenalaiseksi se, miten luotettavia mahdollisesti saavutettavat tulokset ovat.

Ainakin fennoungriistiikan näkökulmasta odotettiin suurta kädenvääntöä alkukotioletuksista ja vanhimmista kielikontakteista. Näistä kysymyksistä on Virittäjän palstoillakin viime aikoina käyty vilkasta keskustelua. Lopullista konsensusta tuskin kukaan odottikaan saavutettavan. Erimielisyyksien taustalla on useita eritasoisia tekijöitä, ja perustelut tuntuivat jonkin verran elävän seminaarin kuluessa. Vastakkainasettelusta käytettiin loppukeskustelussa ilmausta »[Kalevi] Wiik vastaan muut», mikä sekin on yksi karkeista yleistyksistä. Toki Wiik esiintyi kaikkein kärkevimmin perinnäisten käsitysten uudelleenarvioinnin puolesta, mutta toisistaan poikkeavia mielipiteitä oli monen tasoisia ja erilaisia. Kiih-

keimmät keskustelut käytiin kuitenkin tämän vastakkainasettelun pohjalta, joka pohjimmaltaan koski Euroopan varhaisen asuttamisen historiaa ja nykyisten uralilaisia ja indoeurooppalaisia kieliä puhuvien kansojen esi-isien osuutta siinä. Tähänhän monitieteisyydellä nimenomaan oli tarkoituskin päästä. Peruskysymyksiksi varhaisimman muinaisuuden käsittelyssä voitaisiin kiteyttää kantakielten synty ja alkukodit sekä nykyisten eurooppalaisten väestöjen geneettiset juuret.

Kantakielten synnystä ja alkukodeista esitettiin kaksi eri näkökulmiin (teorioihin) perustuvaa käsitystä. Vanhastaan tutumpaa linjaa edusti Juha Janhunen, joka itse ei ollut seminaarissa läsnä mutta oli kuitenkin lähettänyt luettavaksi esitelmänsä, joka käsitteli Euraasian alkukotivyohtyöhykkeitä. Janhunen kannatti käsitystä suppeasta alkukodista, josta kielikunta on levittäytynyt nykyisille sijoilleen samaan tapaan kuin muissa osissa Euraasiaa voidaan kiistattomasti osoittaa tapahtuneen. Vaikuttaa nimittäin selvältä, että esimerkiksi monet Siperian kielistä ovat saapuneet nykyisille alueille verrattain myöhään maantieteellisesti suppeahkoista alkukodeista. Tapani Salminen puolusti vahvasti kantakielen käsitettä, joka viime aikoina on useinkin haluttu asettaa kyseenalaiseksi. Niin ikään kielikunta, kielisukulaisuus ja jopa sukupuut ovat käsitteitä, joille edelleen on käyttöä kielten välisiä yhtäläisyyksiä kuvattaessa. Kysymys, joka ansaitsee uudenlaista ajattelutapaa, on lähinnä kielisukulaisuuden kuvaaminen ja sukupuun mallit. Salmisen esittämä kaavio suomalais-ugrilaisesta kielikunnasta oli »helminauha», kielten jono, joka muodostuu itä-länsi-suunnassa venyneestä murre- ja kielijatkumosta, ja tämä esitystapa vaikutti nykytietämyksen valossa relevantilta. Siihen voidaan sovitaa maantieteellistä ja aikaperspektiiviä, ja eri kielissä varsinkin kielikontaktien joh-

dosta tapahtuneet muutokset voidaan mallin avulla hyvin ymmärtää. Tuore ja havainnollinen oli niin ikään Salmisen esittämä ajatus, että kielet syntyvät murteiden sukupuutosta, ts. että kun murteiden jatkumosta häviää kaukaisempia murteita välittäviä linkkejä, nämä toisilleen etäisemmät murteet eriytyvät kieliksi.

Vastakkainen käsitys kantakielistä ja alkukotikysymyksestä perustuu kontaktiteoriaan, ja sitä esitteli Kalevi Wiik. Kontaktiteorian mukaan kantakieliä ei varsinaisesti oleteta, vaan muinaisten kielimuotojen, sellaisten kuin vaikkapa uralilainen kantakieli, oletetaan syntyneen alkuaan erillään kielten yhtymisestä. Tällaisista lähtökohdista Wiik selittää uralilaisten kielten synnyn jääkauden jälkeisten suurriistametsästäjien yhteisestä käyttökielestä, *lingua francasta*. Samoin pohjoiset indoeurooppalaiset kielet ovat Wiikin näkemyksen mukaan syntyneet uralilaisen *lingua francan* ja indoeurooppalaisen maanviljelijöiden kielen kohtaamisesta. Loppupuheenvuorossaan Wiik toivoikin nimenomaan kielikontaktien tutkimuksen suuntaamista lainasanatutkimuksesta substraattipiirteiden tutkimukseen, jolloin päästään tarkastelemaan niitä jälkiä, joita uralilainen kielimuoto on jättänyt indoeurooppalaiselle puolelle. Lainasanavirtahan on ollut, kuten hyvin tiedetään, varsin yksisuuntaisesti indoeurooppalaisista kielistä uralilaisiin. Tässä toivomuksessaan Wiik ei suinkaan ollut enää yksin, vaan kielikontaktien monipuolisempi tutkimus sai muutenkin kannatusta. Kokonaan eri asia on se, miten luotettavina pidetään arveluja nimenomaan varhaisista uralilaisista substraattipiirteistä slaavilaisissa, balttilaisissa ja germaanisissa kielissä; ovathan ainakin slaavilaisten ja balttilaisten kielimuotojen (erityisesti latvian) myöhäiset suomalais-ugrilaiset substraattipiirteet hyvin tunnettuja.

Uralilainen kantakieli sellaisena rekonstruktiotasona, kuin sen olemme tottu-

neet näkemään, ei kuitenkaan millään tavoin vaikuta kontaktien myötä syntyneeltä sekakieleltä. Kaikille uralilaisille kielille yhteinen kieliopin ydin ja yhteiset morfologiset elementit (samoin kuin sananloppuisten morfeemien käyttö kieliopillisten ilmiöiden esittämiseen ylimalkaan) ovat seikkoja, jotka oikeuttavat aidon kantakielen olettamiseen. Tämä kantakieli on jossakin varhaisessa vaiheessa selvästikin ollut yhtenäinen kielimuoto, jonka vähittäisen hajoamisen tulokseksi nykyiset uralilaiset kielet voidaan katsoa. Myöskään se oletus, että indoeurooppalainen kantakieli olisi levinnyt Eurooppaan maanviljelyksen yhteydessä, ei saanut paikalla olleiden indoeuropeistien (Jorma Koivulehto, Asko Parpola, Petri Kallio) kannatusta.

Genetiikan viimeaikaiset tutkimustulokset ovat osaltaan innostaneet pohtimaan Euroopan ikivanhoja populaatiosuhteita. Merkittävämpänä tekijänä tässä on äitilinjaa seuraava mitokondriaalinen DNA, johon pohjautuvaa vertailevaa tutkimusta on tehty kansainvälisenä yhteistyönä ja joka osoittaa, että kaikki eurooppalaiset, mukaan lukien suomalaiset mutta ei saamelaiset, ovat geneettisesti läheistä sukua. Tosin MtDNA:n osoittama aikajakso on kymmeniä tuhansia vuosia, ja jos esitämme arveluja ajanjaksolta, joka on 30 000–40 000 vuoden päässä nykyhetkestä, niin tarkastelemme itse asiassa sitä aikaa, kun nykyihminen (*Homo sapiens sapiens*) ensimmäistä kertaa tuli Afrikasta Eurooppaan. Siten on epävarmaa, mitä konkreettista nimenomaan suomalaisten alkuperästä MtDNA voi kertoa. Koska kyseinen perimä kaikilla Euroopan kansoilla saamelaisia lukuun ottamatta on hyvin yhtenäinen, on sen viesti pikemminkin se, että sekä uralilaisia että indoeurooppalaisia kieliä puhuvat kansat edustavat varhaista, Afrikasta Eurooppaan siirtynyttä ihmispopulaatiota.

Saamelaisten alkuperä tässä suhteessa

on kaikkein mielenkiintoisin, koska tällä huikean pitkällä aikaperspektiivilläkin saamelaiset ovat hyvin selvästi eri alkuperää ja siis mahdollisesti erikseen Eurooppaa asuttaneen varhaisväestön jälkeläisiä. Kysymys saamen kielen alkuperästä on tässä mielessä erityisen kiehtova. Tai pikemminkin kyseessä on selvästi itämerensuomalaisten kanssa yhteisen kantakielen ja selvästi eri alkuperää olevan geneettisen perimän yhteensovittaminen, mihin ei yksiselitteistä vastausta ainakaan tällä erää saatu.

Muut genetiikan tulokset sen sijaan osoittavat kyllä suomalaisten eroavan jossain määrin Euroopan nykyisin indoeurooppalaisia kieliä puhuvista väestöistä. Sukulaisuustutkimuksissa, joissa on piirretty ns. fylogeneettisiä sukupuita, suomalaiset ovat selvästi erillään suurimmasta osasta eurooppalaisia (kuten ovat myös mm. islantilaiset ja baskit, joille suomalaiset eivät siis liioin ole lähisukua). Marja-Liisa Savontaus esitti aivan tuoreen tutkimustuloksen isälinjaa noudattavasta Y-kromosomista, jonka mukaan suomalaisissa selvästi olisi kuitenkin jotain hyvin itäistä perimäainesta. Kyseessä on Y-kromosomin DNA:n sisältämän tietyn emäsparin mutaatio, joka on 50 %:lla suomalaismiehistä ja hyvin kattavasti burjaateilla ja jakuuteilla, lisäksi merkittävässä määrin Sisä-Venäjän kansojen miehillä, esimerkiksi mareilla.

Esisuomalaisten ja indoeurooppalaisten välisiä kontakteja käsittelevät esitelmät vahvistivat käsitystä siitä, että näiden kahden kielikunnan varhaisinta kohtaamista ei voida ajoittaa kovin kauas menneisyyteen, ainakaan jos tarjolla on heti jääkauden jälkeiset vuosituhannet. Kalevi Wiikin ajatus siitä, että Pohjois-Eurooppa olisi jo jääkauden jälkeen ollut jakautuneena kahteen kielijaksoksi ja kulttuurivyöhykkeeseen, joista pohjoisempi oli uralilainen suurriistanmetsästäjävyöhyke ja eteläisempi indoeurooppalainen maanviljelysalue, ei ajoituksensa

puolesta saanut laajaa kannatusta (eivätkä sen puoleen oletukset yhtenäisistä kieli- ja kulttuurialueistakaan), ja yleisemmin oltiin sitä mieltä, että sekä indoeurooppalainen että uralilainen kantakieli ovat selvästi nuorempia. Ainakin Asko Parpolan esitelmän pohjalta näyttää selvältä, että indoeurooppalaisen kielimuodon puhujat ovat tulleet Eurooppaan vasta neljännellä esikristillisellä vuosituhannella ja sitä ennen molempien kielikuntien varhaisvaiheet ovat todennäköisesti olleet yhteydessä nykyisen Keski-Venäjän alueella. Siis itse asiassa vanha kunnan Volgan mutka vilahteli keskustelussa tämän tästä, eikä se alkukotikäsitksenä olekaan ehkä niin antiikkinen kuin on annettu viime aikoina ymmärtää. Sitä ehdotti yhdeksi mahdolliseksi alkukodin paikaksi jo Juha Janhunen seminaarin aloitusesityksessä. Niin ikään näytti siltä, että lainasanatutkimus ja arkeologia saadaan aika hyvin samoille linjoille, vaikka lainasanatutkimuksen ylivaltaa arvosteltiin.

Odotettua jännittävämmäksi teemaksi paljastui suomalais-ugrialaisten ja iranilaisten (arjalaisten) väliset yhteydet, joita löytyi useammalta tasolta. Suomalais-ugrialaisten kielten ja erityisesti läntisten kielten kuten suomen ja saamen arjalais- ja iranilaisperäiset lainasanat muodostavat kiintoisan ongelman, jonka ratkaisuna lienee pakko olettaa iranilaisten heimojen huomattavan laajaa liikehdintää myös lännen suunnalla, mihin kielikunnan sisäinen rekonstruktio ei juurikaan viittaa. Jotkin esitetyistä lainaetymologioista ovat aivan kiistattomia, joten yhteyksiä on pakko olettaa. Tosin on muistettava, että suomalais-ugrialaista kielistä unkarin ohella juuri suomi on sanastoltaan parhaiten tunnettu, joten aivan pois suljettu ei liene sekään mahdollisuus, että iranilaisista lähteistä lainattua sanastoa olisi kadonnut (tai edelleen löytymättä) joistakin itäisemmistä sukukielistä. Teemoista keskeisenä näyttäytyi uskonto ja

mytologia: esisuomalaiset näyttävät saaneen huomattavia vaikutteita — sekä sanaston että uskomusten tasolla — nimenomaan iranilaisilta.

Mitä suomalaisten myöhempisiin vaiheisiin tulee, niin sekä genetiikan että arkeologian tutkimustulokset viittaavat siihen, että Suomen väestö vielä suunnilleen ajanlaskumme alussa on ollut huomattavan pieni. Alkuväestön pienuutta korostettiin monessa esitelmässä ja puheenvuorossa, ja se onkin syytä pitää mielessä tämän aihepiirin kysymyksiä käsiteltäessä. Populaation pienuushan voi selittää hyvinkin esimerkiksi kielellisten innovaatioiden syntyä samalla tavoin kuin se voi näkyä jonkin geneettisen piirteen, tautigeenin tai muun mutaation rikastumisena väestössä.

Seminaarissa oli kaiken kaikkiaan suuri joukko varsin antoisia ja mielenkiintoisia esityksiä, joiden kommentointiin ei ole tässä vielä pelkän kuuleman perusteella syytä tarkemmin mennä. Seminaarin esitelmätän ilmestynevät jälleen kirjana, kuten oli myös Tvärminnen seminaarin (1980) esitelmien laita. Sopii toivoa, että julkaisua ei tarvitse odottaa kovin pitkään. Antoisinta seminaarissa oli joka tapauksessa vilkas tieteidenvälinen keskustelu, joka auttoi hahmottamaan sitä kokonaistilannetta, tai pikemminkin niiden synteesimahdollisuuksien kirjoa, joka suomalaisten ja suomalais-ugrialaisten alkuperästä on rakenneltavissa. Lopullista totuutta tuhansien vuosien takaisista kehityskuluista tuskin koskaan voidaan kuvitella saavutettavan. ■

ULLA-MAIJA KULONEN

*Kotimaisten kielten tutkimuskeskus,
Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki*
Sähköposti:

Ulla-Maija.Kulonen@Domlang.Fi